

Her netijäniň bir başlangyjy bar

Category: Kitapcy, Nukdaýnazar, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Her netijäniň bir başlangyjy bar HER NETIJÄNIŇ BIR BAŞLANGYJY BAR

Turuwbaşdan käbir taryhy maglumatlaryň üstünde durup geçeýin. Soňra berjek soragymy orta ataýyyn.

1839-njy ýyl.

"Tanzimat" kanunynyň kabul edilmegi osmanly döwlet apparatyndaky ermenileriň sanyny ep-esli derejede köpeltdi.

Ýigrimi dokuz paşa (general), ýigrimi iki ministr, otuz üç deputat, ýedi ilçî, on bir baş konsul we geňeş agzalary, häkimler ýaly kyrk bir sany ýokary ýolbaşçy wezipelerinde ermeniler oturdy. Osmanly döwleti pul çykarýan kärhanalaryny Mihren we Bogos doganlardan bäri ermeniler ýöretdi.

Geleliň 1908-nji ýyla:

Şol ýylyň iýul ynkylyby (Ikinji meşrutýet) osmanly raýatlarynyň agzyny birikdirmägi maksat edindi. 1915-nji ýylyň ermeni deportasiýasyna çenli entek ýedi ýyl bardy.

Dartgynly geçen şol ýyllaryň osmanly döwlet apparatyndaky ermenileriň adyny ýatlap geçeliň. **Ministrlerden:**

– Ogannes Sarkiz;

– Gabriel Noradunkýan;

- Garabet Artin;
- Kirkor Sinapýan;
- Bedros Hallaçýan;
- Oskan Mardikýan;
- Stanbulýan endi.

Osmanlynyň ýerlerdäki ýerli häkimiýetlerinde-de ermeniler azlyk etmändir:

- Marşal Ogannes Kuýumjuýan;
- Awraam Erenýan;
- Manuk Azarýan...

Deputatlardan:

- Agop Babikýan (Tekirdag);
- Kegam Dergarabedýan (Muş);
- Karakin Pastyrmajyýan (Erzurum);
- Wahan Papazýan (Wan);
- Artin Boşgezenýan (Halap);
- Krikor Zohrep (Stambul);
- Bedros Hallaçyan (Stambul);
- Karabet Tomaýan (Kaýseri);
- Nazaret Dagawarýan (Siwas)...

Ilçilerden:

- Dikran Aleksanýan (Brýussel);
- Yetwart Zohrab (London);
- Dikran Tıngır (Berlin);
- Garabet Artin Dawid (Berlin-Wena);
- Ogannes Kuýumjuýan (Rim)...

Elbetde, siziň häzir “Osmanly ümmülmez bir imperiýady, bolmanam olarda her halkyň wekili döwlet dolandyryş işlerinde işläř!” diýmegiňiz mümkin.

Eger şeýle bolýan bolsa... Şu aşakdaky maglumatlary munuň gapdalyna goşalyň. Goý, sizem ermenilere haýsy şertlerde bu wezipeleriň berilendigine akyň ýetiriň:

■ Pitne

1877-1878-nji ýyldaky Osmanly-Russiýa urşundan soň ermeni bandalary osmanlylar üçin syýasy howpa öwrülip başlady.

1890-njy ýylyň 20-nji iýunynda Erzurumda, 15-nji iýulynda Stambulyň Kumkapy raýonynda topalaň turuzdylar. On adam wepat boldy. Soltan Abdylhamyt II geçirimlilik edip ýörite günä geçişlik kabul etdi: ýetmiş alty ermeniniň günäsini bagyşlady. Ermeniler şonda-da dek ýatmady: Kaýseride, Ýozgatda, Çorumda we Merzifonda 1892-1893-njy ýyllarda birgiden haý-haýly wakalar ýüze çykdy. 1894-njy ýylda Sason-Batmanda, Diýarbakırda we Zeýtunda topalaň turuzdylar.

Ýewropa döwletleriniň Osmanlyny okkupirlemegine kömekçi güýç hökmünde döredilen "Taşnak" bandasy 1896-njy ýylyň 26-njy awgustynda Stambulda topalaň turuzdy. Şäheriň çar künjünde bombaly hüjümleri gurnap, parahat ilatyň depesinde ot sowurdylar. Hususanam asudalygy goraýan jemgyýetçilik punktlarynyň (опорный пункт) üstüne ýaragly çozuşlary gurnadylar. Jemgyýetçilik tertip-düzgünine jogap berýän gullukçylary (Nyzamyýe esgerleri) öldürdiler. Munuň bilenem çäklenmän:

Osmanly bankyna çozup 157 adamy girewne aldylar. Banky partlatma bilen şantaž etdiler. Günbatarly döwletleriň araçylyk etmegi bilen olaryň talaplary kabul edildi we bir gämiide Marsele gitmelerine rugsat berildi!

Otuz üç ýyllyk häkimiýeti döwründe şahsy baýlygyny we döwlet gaznasyny ermenilere bagyşlan Soltan Abdylhamyt II-ä 1905-nji ýylyň 21-nji iýulynda kast edilşik gurnadylar, şol teraktda ýigrimi alty adamyň ganyna galdylar.

Gepi uzaldyp oturmalyň... Ermeniler 1882-1909-njy ýyllarda Wan, Diwrigi, Trabzon, Egin, Akhisar, Erzinjan, Gümüşhana, Baýburt, Maraş, Urfa, Malatýa, Harput, Arapkir, Antep, Muş, Adana ýaly kyrka golaý şäherde topalaň turuzdylar...

■ Ermeni ýazylganlygy

Ittihatçylar (osmanly goşunynda dörän reformist ýaş türk ofiserleri) ermeni problemasyny çözmek üçin "ýazylganlyga" ýol

berdiler! Hawa, hut şeýle...

Angliýanyň, Fransiýanyň, Germaniýanyň, Russiýanyň saýlap-seçen gelmişek häkimleriniň eli geldi: Wan, Bitlis, Harput ee Diýarbakir üçin norweg goşunyndan Nikolaý Hoff; Trabzon, Erzurum, Siwas üçin Gündogar Hindistan koloniýasyndan gollandiýaly polkownik Louiș Westenek!

Ittihatçylar "Taşnak" bandasynyň kongresine ýörite delegasiýa ugradyp "ýazylganlygy" dowam etdirdi. Birinji jahan urşy turansoňam olaryň ermeniler bolan garaýşy üýtgemedi. 20-45 ýaş aralykdaky ermeniler harby gulluga alyndy. Yzyndanam goşuny ýerleşdirme işlerinde (päleçilikde) ulanmak üçin 15-20, 45-60 ýaş aralykdakylar hem goşuna alyndy.

Osmanly ermenleri hemişe özlerine ygrarly millet hasapлады, özüne wepaly dost, ynamdar ýaran saýdy.

Emma...

1915-nji ýylyň 10-njy ýanwaryndaky Sarygamyş tragediýasy we rus goşunyň Gündogar Anadola girmegi öwezini dolup bolmajak ýitgilere getirdi. Ermeniler türk esgerleriniň syrtyndan urmaga we türk obalaryna çozuş etmäge başladylar.

Osmanly ilkinji öňüni alyş çäresi hökmünde 1915-nji ýylyň fewralynda ermenileri ýaragsyzlandyrdy. Suw seňrikden agypdy, 1915-nji ýylyň 19-njy aprel Wan topalaňy turdy. Topalaňyň soňunda ruslar şäheri basyp aldylar. Bitlisde-de şeýle ýagdaý gaýtalandy...

Şol ýylyň 24-nji aprelinde Dahiliýe naziri (Içeri işler ministri) Talat paşa ermeni komitetleriniň ştablarynyň ýapylmagy we öňbaşçylarynyň tussag edilmegi barada buýruk çykardy. Stambulda ýaşaýan 77 müň 733 ermeniden 2 müň 345-i Anadola sürgün edildi...

Ermeni çozuşlary durar ýerde durmansoň (nemes baş komanduýuşiliginiň hem basyşy bilen) Osmanly apparaty 1915-nji ýylyň 27-nji maýynda "Deportasiýa hakyndaky" ("Tehcir Kanunu") kanuny kabul etdi. (Uruşdan soň sürgün edilen ermenileriň öýlerine dolanmagyna rugsat berýän kararnama 1918-nji ýylyň 18-nji oktýabrynda çap edildi).

Geleliň gürrüňimiziň netijesine:

Aradan şunça ýyl geçensoň şuna meňzeş oýunlar hut häzir kürt

gardaşlarymyzyň üstünden oýnalmaýarmy näme? Soragym şudur...
24-nji aprele şu nukdaýnazar bilenem seredip görüň.

Soner ÝALÇYN.

24.04.2020 ý, "SÖZCÜ" gazetini.

Terjime eden: Guwanç MÄMİLİYEW,
Stambul uniwersitetiniň talyby. Taryhy makalalar